

Der anonyme Hermogenes-Kommentar in Messina.

(Cod. S. Salv. 118 der Universitätsbibliothek zu Messina enthält ausser den σχόλια εἰς μέρη τινὰ τοῦ περὶ εὐρέσεως Ἑρμογένους, den Kommentaren Syrians und dem Lexicon Mes-sanense noch einen umfangreichen Kommentar zu π. στάσεων (fol. 2r—148v; fol. 124 und 139 doppelt), über den ich in der Praefatio zu Syrian I [1892] p. IV kurz berichtete. Reitzenstein (Philol. N. F. I [1889] 587) wies die Hs. dem 10. Jh. zu, ich dem 13. Jh.; erneute Prüfung im Juli 1899 überzeugte mich, dass mein Ansatz zu niedrig ist, dass aber andererseits die Hs. nicht bis ins 10. Jh. hinaufgerückt werden kann¹. Durch Verstümmelung der Hs. ging der Anfang des Komm. zu π. στάσεων verloren. Dieser weitschweifige, inhaltsarme Komm. verdient nicht die Veröffentlichung, wohl aber einen über seine Anlage orientierenden Bericht. Citirt wird an Technographen fast nur Minukian (neu die Fragmente f. 25r 8 [Herm. 136, 16 Sp.] ὁ Μινουκιανὸς μὲν μετὰ τῶν συνεστώτων ἔταξε τὸ ἄδοξον [cf. W IV 163, 15] und f. 99r 5 [Herm. 146, 25] ὁ μέντοι Μινουκιανὸς ἀναιδῆς εἶναι δοκεῖ λέγειν ὅτι “ἔξην μοι ποιεῖν”, ἐφ’ οἷς ὡς ἀδικήσας εὐθύνεται τυραννικὸν γὰρ ἀντικρυσ φαίνεται τὸ λέγειν ὅτι “ἔξην μοι” καὶ τὰ τοιαῦτα), einmal Hermagoras (f. 40r 7 ‘καὶ ὄνομα μὲν κοινὸν τούτῳ ποιότης’. ἐνταῦθα πρὸς Ἑρμαγόραν ἀποτείνεται· ἐκείνος γὰρ κτλ., vgl. W IV 223, 4); Beispiele sind aus Demosthenes genommen, daneben aus Homer, Platon, Thukydides, Isokrates, Aischines, Lysias. Als Probe theile ich den Anfang mit.

f. 2r εἰς πίστιν παρέλαβεν καὶ χρεῖαν τὸν καθόλου λόγον [Herm. 133, 17 Sp.] “ἐκ τῶν παρ’ ἐκάστοις κειμένων νόμων ἢ ἐθῶν”, ἐπειδὴ προσήκει τὸν ῥήτορα ἐν ἧ πολιτεύεται πόλει τοὺς νόμους σκοπεῖν καὶ πρὸς ἐκείνους ἀρμοσθῆναι· εἰ γὰρ ἐλθὼν εἰς Λακεδαίμονα Ἀττικὸν
 5 προβάλληται νόμον ἢ μελετῶν τις πρᾶγμα Λακωνικὸν νόμοις Ἀττικοῖς χρήσεται, καταγέλαστος αὐτίκα φαίνεται καὶ τῷ ζητήματι τὸ πρέπον οὐ σφίζεται, δ καὶ ἀσύστατον· εἰ πάλιν τις ἐν Ἀθηναίοις βουλευόμενος εἶποι ἐπὶ πόλεμον ἐξείναι πρὸ τῆς πανσελήνου, κἀνταῦθα πάλιν
 10 ναῖους δημηγορῶν ἢ Ἀττικοῖς πρὸς Σπαρτιάτας, καὶ τοῦτο πάλιν ἀνοίκειον. ἀλλ’ εἶποι ἂν τις, ὅτι πολλάκις οἱ ῥήτορες πρὸς Ἀθηναίους δημηγοροῦντες ξενικοῖς ἐχρήσαντο νόμοις, ὡς Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Τιμοκράτους τῷ παραδείγματι τῶν Λοκρῶν ἐχρήσατο καὶ Αἰσχίνης καὶ πολλοὶ ἕτεροι. πρὸς τοῦτό φαμεν, ὅτι χρεῖας μόνον
 15 ἔνεκεν καὶ κατασκευῆς τοῦ προκειμένου παρέλαβον, οὐ μέντοι τοῖς Ἀθηναίοις συνεβούλευον τῶν ἰδίων ὀλιγωρήσαντας νόμων τῇ τῶν Λοκρῶν χρήσθαι πολιτείᾳ ἢ τῶν Θηβαίων ἢ ἄλλων τινῶν. ὥστε δεῖ

S cf. W IV 72, 13 || fort. εἶποι <μῆ> 12 Dem. 24, 139 (cf. W IV 73, 1. V 29, 24) 12. 13 ἐν τῷ postea ins. m 1 || τιμοκρατους in ras.] 15 ἔνεκε[ν add. m. 2] 16 τῆ[ι ex v] 17 πολιτεία[ι in ras.]

¹ Ich erwähne zugleich, dass gewiss auch die andre Syrian-Hs. Marc. 433, welche ähnlichen Schriftcharakter zeigt, älter ist als 13. Jh.; doch urtheile ich da nur nach der Erinnerung, gesehen habe ich den Marc. voriges Jahr nicht.

πρὸς τὰ πρόσωπα προσφόρως ἐπιφέρειν τὰ πράγματα. ἀλλ' ἐν μὲν ὠρισμένοις προσώποις οὐ χαλεπὸν [f. 2v] οἰκείως μελετῆσαι τὸ Ζήτημα, εἰ δὲ εἴη ἀόριστον, πόθεν γνωσόμεθα τὴν τῶν πραγμάτων ἀκολουθίαν; φαινέον οὖν, ὅτι τὰ ἀόριστα τῶν προσώπων ὡς ἐν Ἄττικῇ μελετᾶται. τί οὖν, ὅτι πολλάκις εἰσάγοντες ἐν τούτοις νόμον ἐναντίον ἄλλον εὐρίσκομεν; οἷον νόμος τὸν μοιχὸν εἰς ἱερὰ μὴ εἰσιέναι, μοιχὸς ἀριστεύσας εἴργεται εἰσιέναι· ἐν τούτοις γὰρ ἔστιν εὐρεῖν τὸ ἐναντίωμα· νόμος γάρ ἐστιν Ἄττικὸς τὸν μοιχὸν εὐθὲως ἀναίρεισθαι. τί οὖν δεῖ ποιῆσαι ἐν τούτοις; οὕτως οὖν μεταχειριζόμεθα τὰ τοιαῦτα· πάντα μὲν μελετηθήσεται, μελετηθήσεται δὲ οὐχ ὡς ἐν Ἄττικῇ ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ· αὕτη γὰρ ἡ πολιτεία νόμοις ἔχειρε δικαστηρίοις.

[Herm. 133, 18] “ἡ ἔθων”. ἔθος παρέλαβεν, ὡς φασι, διὰ τὴν πραγματικὴν καὶ διὰ τὴν ἀντίληψιν. ἡμεῖς δὲ λέγομεν, ὅτι οὐ διὰ τοῦτο μόνον ἀλλὰ διὰ τὸν τρόπον τῶν παρ' ἐκάστοις πολιτειῶν. ἵνα οὖν παραλάβῃ τὰς βαρβάρους πόλεις, ἐμνήσθη τοῦ ἔθους· ἐκεῖνοι γὰρ νόμους μὲν οὐκ ἔχουσιν, ἔθει δὲ χρῶνται· καὶ δεῖ τὸν παρ' ἐκείνοις λέγοντα ἢ τὸν τι τοιοῦτον μελετῶντα τούτῳ τῷ ἔθει λῦσαι τὸ Ζήτημα. ὅτι δὲ καὶ μέγιστον βαρβάρων διήκει τὸ πολιτικὸν Ζήτημα, ἐντεῦθεν δῆλον· πλάττομεν γὰρ τοιοῦτον Ζήτημα, ὅτι Σκυθαὶ νομάδες βουλεύονται, εἰ δεῖ κτίσαι πόλιν.

[Herm. 133, 18] “περὶ τοῦ νομο [f. 3r] σθέντος δικαίου ἢ τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ συμφέροντος”. καὶ περὶ τούτου ἐνιοὶ ἐζήτησαν· καὶ οἱ μὲν φασιν, ὅτι τὰ τέλη τῶν τριῶν εἰδῶν διὰ τούτων ἐγνώρισεν· τέλος μὲν γὰρ τοῦ δικανικοῦ τὸ δίκαιον, τοῦ δὲ πανηγυρικοῦ τὸ καλόν, τοῦ δὲ συμβουλευτικοῦ τὸ συμφέρον. ἀλλὰ φαινέον, ὅτι, εἰ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον τὸν ὄρον ἐκδεξόμεθα, δείκνυμεν τὸν τεχνογράφον ῥητορικῆς ὄρον ἀντὶ πολιτικῆς Ζητήσεως ἀποφαινόμενον· ἄλλως τε καὶ οὕτως ἂν εἴη οὗτος ἑαυτῷ ἐναντία ἀποφηνάμενος, εἴπερ ἀρχόμενος μὲν τοῦ βιβλίου καὶ φήσας πολλά εἶναι τὰ συνιστώμενα τὴν ῥητορικὴν, μέγιστον δὲ τὸ περὶ διαιρέσεως τοῦ πολιτικοῦ Ζητήματος καὶ περὶ αὐτοῦ διδάσκειν προθέμενος, ἐν δὲ τῷ περὶ αὐτοῦ ὄρω ῥητορικῆς ἴδια παρεχόμενος καὶ οὐ Ζητήματα. καὶ αὕτη μὲν οὕτως οὐ πέφυκεν ὑγιῆς ἢ ἐξηγησις. ἕτεροι δὲ φασιν, ὅτι ἀπὸ τῶν περιεκτικῶν ὀνομάτων τὰς στάσεις ἐδήλωσεν διὰ μὲν τοῦ δικαίου τὰς νομικὰς στάσεις παραλαβὼν, διὰ δὲ τοῦ καλοῦ τὰς δικαιολογικάς, διὰ δὲ τοῦ συμφέροντος τὴν πραγματικὴν. πρὸς οὓς φαινέον, ὅτι ἐλλείπει ὁ ὄρος· πᾶς γὰρ ὁ στοχασμὸς, πᾶς δὲ καὶ ὁ ὄρος. ἄλλοι λέγουσιν, ὅτι δεῖ λογικὰς εἰπεῖν μᾶλλον καὶ μὴ δικαιολογικάς. τοῦτο καὶ τὸν ὄρον ὁμοῦ καὶ τὸν στοχασμὸν περιληψόμεθα καὶ οὕτως περιττῶς ἔχει· εἰ γὰρ καὶ ταῖς λογικαῖς ἢ πραγματικαῖς συμπεριλαμβάνεται, τί δήποτε τὸ συμφέρον προσέθηκεν; περιττὸν γὰρ τὸ ἅπαρ ἐν ταῖς λογικαῖς ῥηθὲν πάλιν [f. 3v] ἰδίας ὀνομασίας τυχεῖν. ἄλλοι δὲ λέγουσιν, ὅτι ἀπὸ μίας στάσεως περιεκτικῆς τὰς ἄλλας ἐδήλωσεν, φημί δὲ τῆς πραγματικῆς. ἀλλ' οὗτος μάταιός ἐστιν ὁ λόγος· οὔτε γὰρ ἀπὸ μίας ἔδει τὰς ἄλλας δηλῶσαι καὶ εἰ τοῦτο θῶμεν, οὐδ' ὑγιῶς ἔχει, καθὼ μὴδὲ τὸ δυνατόν παρείληφε τῷ ὄρω. ἀλλὰ μόνον τῆς πραγματικῆς κεφάλαιον εἶναι τὸ δίκαιον καὶ τὸ καλόν καὶ τὸ συμφέρον. καὶ ταῦτα μὲν οὕτως· δοκεῖ δ' ἐλλείπειν ὁ ὄρος κατὰ ταῦτον τὸν λόγον. ἐκάστου

11 νόμοις — δικαστηρίοις suspecta 16 fort. βαρβάρων
 24 cf. Syrian. II 16, 22 R. W IV 79, 2. V 31, 19 || τὰ τέλη ex τῷ
 τέλει corr. 26 ei add. m 2 28 cf. W V 32, 6 29 εἶπερ
 sq. suspecta 30 συνι[στῶ ex corr. m 2]ντα 32 περὶ in mg.,
 αὐ superscr. m 1 35 cf. W V 31, 26 36 δικαιολογ[ικ superscr.
 m 1] ἀς 36 fort. τούτῳ 44 cf. W V 31, 22 47 fort.
 περιείληφε

πράγματος τρία εἰσι τὰ ζητούμενα, πρῶτον μὲν ὑπαρξίς, δεύτερον δὲ
 ἰδιότης, τρίτον δὲ ποιότης· ἀμαθὲς γὰρ πρὶν γινῶναι εἴ ἔστι ζητήσεις
 καὶ τί ἔστι καὶ ποῖόν ἔστι. οἷον τί λέγω; ψόφος εἰ τύχοι ἔξ οἰκίας
 5 ψόφον, καὶ μαθὼν ὅτι ἔστι ζητήσεις τί καὶ ποῖόν ἔστιν. τούτων οὖν
 οὕτως ἔχόντων ἢ τῶν πραγμάτων διαίσεις τῆδε γίνεται· τῶν πραγ-
 μάτων τὰ μὲν ἔστιν ἀφανῆ, τὰ δὲ φανερά· τῶν δ' αὖ φανερῶν τὰ
 μὲν ἔστιν ἀτελεῖ, τὰ δὲ τέλεια καὶ τὰ μὲν ἀφανῆ τὴν ὑπαρξίν ἐπι-
 10 ζητεῖ, ἥτις τὸν στοχασμὸν ἐργάζεται, τὰ δὲ φανερά μὲν ἀτελεῖ δὲ
 τὴν ἰδιότητα λαμβάνει, ἥτις ἐπὶ τὸν ὄρον ἀνατρέχει, τὰ δὲ τελείως
 φανερά τὴν ποιότητα παραδέχεται, ἥτις μήτηρ ἔστι τῶν ἄλλων ἔν-
 δεκα στάσεων. οὐκοῦν εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἔδει οὕτως τὸν ὄρον
 ἔχειν “ἀμφισβήτησις λογικὴ ἐπὶ [f. 4r] μέρους ἐκ τῶν παρ' ἐκάστοις
 15 κειμένων νόμων ἢ ἑθῶν περὶ ὑπάρξεως καὶ ἰδιότητος καὶ τοῦ νομι-
 σθέντος δικαίου ἢ καλοῦ ἢ συμφέροντος”. ἄλλοι δὲ φασιν, ὅτι πρὸς
 τὸ τέλος τῶν πασῶν ἀπήντησε στάσεων· σκοπὸς γὰρ ἀπάσαις τὸ δι-
 καιον ἢ τὸ καλὸν ἢ τὸ συμφέρον ἐπιζητεῖν.
 [Herm. 133, 21] “τὴν δ' ἀμφισβήτησιν.” μετὰ τὸν ὄρον τοῦ Ζη-
 20 τήματος ἀκολουθῶς ‘Ερμογένης καὶ τὸν περὶ τῆς ὕλης λόγον διαλαμ-
 βάνει· ὡσπερ γὰρ κτλ.

1 cf. W IV 74, 14. V 30, 24 2 sq. vix sana || Ζητήσεις ex
 Ζήτησις m 2 4 Ζητήσεις ex Ζήτησις m 2 13 cf. W V 33, 28.
 IV 74, 25 18 τοῦ πολιτικοῦ Ζητήματος Sop. W IV 82, 16 (cf. W
 V 37, 8)

Manche Stücke finden sich wörtlich in den gedruckten Scho-
 lien, anderes lässt sich inhaltlich belegen oder auch gar nicht.
 So ist engste Uebereinstimmung zwischen fol. 6r 16—21 und W
 VII 121, 21—25. 6r 21—7r 1 und W VII 121, 30—122, 23.
 7r 7—19 und W VII 123, 11—22. 14v 6—13 und W IV 126
 ann. 1. 15v 9—16r 6 und W VII 139, 19—140, 11. 21r 13 sq.
 und W IV 171, 20—172, 3. 21v 3—22 und W VII 158, 10—
 159, 2. 22r 24 und W VII 159, 11—13. 22r 13—23r 7 und
 W IV 176, 15—27 u. s. w. Zur Beurtheilung des Textes der
 wörtlich übereinstimmenden Theile verzeichne ich die Abwei-
 chungen des Messanensis zu zwei Stücken der Walz'schen Scholien.

Anon. W VII 121, 14 (Messan. f. 6r 16) τρίτην δὲ || ἔχουσι τὰ
 διαβεβλημένα || 15 δεύτερος || 16 ταῦτα — 21 πρόσωπον om. || 21 ἄπερ
 καὶ αὐτὰ τοσαύτην ἔχουσι || 23 [καθ m 2 in ras.]ὡς ἔχει || 25 διαβε-
 βλημένα — 30 ἐπιλογικά om. || 30 ἐζήτησε δὲ διατὶ μετὰ || 31 δῆλον γὰρ
 ὁ μοιχὸς || 122, 2. 3 ἀσυστατον εἰσήγε τὸ Ζήτημα· καὶ τι φασιν ὅτι
 μοιχὸν ex σ m 2] ἐνταῦθα [f. 6v] φησὶ τὸν || 4 τὸν τρόπον om. || φησὶν
 om. || οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἔστιν || 6 λέγει [τὸν postea add. m 1] οὐ ||
 7. 8 πράγματι οἷον νόμος τὸν μοιχὸν μὴ εἰσιέναι εἰς ἱερά· ἕτερος νόμος
 τὸν ἀριστεῖα εἰς ἱερά τὰ ὄπλα ἀνατιθέναι· μοιχὸς τίς ἀριστεύσας ἀνέ-
 10 θηκεν τὰ ὄπλα καὶ κρίνεται ἀσεβείας· ἐνταῦθα γὰρ || 11 ἢ μὴ om.

Sop. W. IV 171, 21 (Messan. f. 21r 13) λέγεται δὲ ἑτερορρεπές
 ἐπειδὴ (κατὰ om.) || ἐκ μεταφορᾶς || 22 πλάστιγγος· ἐν γὰρ τούτῳ τῷ ||
 23 πλέον || 172, 1 οὐκοῦν οὐκ εἰκὸς τὸν || 3 οὐ χρῆ eqs. om.

Der Anonymus Messanensis berührt sich also nicht mit dem
 echten Sopatro, sondern mit der Uebearbeitung; dasselbe zeigt
 u. a. f. 22v 7 φείσονται δὲ τῆς γυναικὸς ἀκηκοότες τὴν ἑλευ-
 10 θερίαν δι' αὐτῆς τῆ πατρίδι συνισταμένην, wozu W IV 176, 26
 zu vergleichen ist und nicht W V 74, 1 sq.

Zum Schluss zwei sprachliche Notizen. f. 40v 7 αἱ γὰρ περὶ πρᾶγμα ἀμφισβητήσεις λόγων δεῖνται. f. 49r 1 ῥητέον περὶ τῆς ἀντιστάσεως· αὐτὴ γὰρ πρὸ τῶν ἄλλων παραλαμβάνεται οὐ μόνον παρὰ τῷ Ἑρμογένει ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς ἀντιγράφοις, ebenso steht f. 134v das Lemma ἑπειράθησάν τινες τῶν ἀντιγράφων, wofür im Hermogenes 163, 5 Sp. τῶν ἐπιγραψαμένων τέχνην ῥητορικὴν steht und der Anonymus selbst weiterhin οἱ ἄλλοι τεχνογράφοι sagt; herzustellen ist wohl ἀρτιγράφος; 'artigraphus' findet sich bei lateinischen Technikern.
Hannover. Hugo Rabe.

Zu den Versus cuiusdam Scoti de alphabeto.

H. Omont hat zugleich mit dem Poème anonyme sur les lettres de l'alphabet (Bibliothèque de l'école des chartes, XLII, année 1881 S. 429 ff.) einen 'gleichzeitigen' Kommentar zu dem Gedichte aus einer Handschrift der Stadtbibliothek zu Chartres (N. 55) veröffentlicht. Der Kommentar bricht zwar schon V. 51 mit dem Buchstaben R ab und erklärt auch bis dahin nicht alle Räthsel, aber er enthält, von einigen verfehlten Deutungen abgesehen, meist evidente Lösungen und ist auch, besonders durch seine Lemmata, die von dem vorangehenden Text des Gedichtes hin und wieder abweichen, nicht ohne kritischen Werth. Somit dient er sowohl zur Ergänzung und Berichtigung der von Lucian Müller (Rh. Mus. N. F. XX S. 357 ff.) und anderen gegebenen Erklärungen, als auch zur Emendation des zuletzt von E. Baehrens (P. L. M. V S. 375 ff.) herausgegebenen Textes der Versus de alphabeto.

Neue und zwar unbestreitbare Lösungen giebt der Kommentar zu V. 8 (cappa), V. 10 ('pars septima linguae' = der siebente Redetheil), V. 31 (lauta, vgl. L. Traube, Poetae Latini aevi Carolini III S. 699). Ferner bestätigt er die im Rh. Mus. N. F. XXI S. 300 gegebene Deutung von V. 20 (GG = Gregorius). Die Verse 35 und 36 (über M) sind, so wie V. 44 und 45 (über P) nicht erklärt, so wenig Schwierigkeit sie auch machen. Freilich ist V. 35 'suadeo de musis tollas me' nicht mit Müller durch das 'unschädliche' usis zu deuten, sondern wie man in demselben Verse genetrix mit mater vertauschen muss, um auf ater zu kommen, so muss man auch musa mit camena vertauschen: das giebt caena. Zu V. 40: 'Littera saepe choris en sum signata canentum' bemerkt der Kommentar: 'id est quia chorus canentium similitudinem habet O litterae.' Diese doch wohl auf eigener Beobachtung des Erklärers beruhende Deutung verdient, wie mir scheint, den Vorzug vor der Auslegung Müllers, der nach einer Andeutung Heimsöths O als Abkürzung von omnes, wie auch V. 52 S als Abkürzung von solus ansah, und derjenigen Omonts, der 'signata' auf einen häufig in alten liturgischen Hss. vorkommenden 'accent aigu' über O bezieht. Ebenso ist mir auch bedenklich, was Omont zu V. 52 (über S): 'Nota fui patrum, propriae et uirtutis in odis' bemerkt hat. Er meint